

УДК 159.923.378

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2021.3.10>**Ольга ЛОГВИСЬ**

аспірантка кафедри психології розвитку та консультування,
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка,
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027, Україна,
практичний психолог відділу у справах молоді
ORCID: 0000-0002-1886-4179

Olha LOHVYS

Postgraduate Student at the Department of Developmental Psychology and Counseling,
Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogic University,
2 M. Kryvonosa str., Ternopil, 46027, Ukraine
practical psychologist of the youth department
ORCID: 0000-0002-1886-4179

ФЕНОМЕН ЛІДЕРСТВА У КОНТЕКСТІ ПСИХОЛОГІЇ ПРАЦІ ПЕДАГОГА THE PHENOMENON OF LEADERSHIP IN THE CONTEXT OF THE PSYCHOLOGY OF TEACHER WORK

У статті проаналізовано основні психологічні теорії лідерства та розглянуто теоретичні аспекти проявів лідерських якостей з позиції психології праці педагога. Актуальність заявленої тематики феномену лідерства у педагогічній діяльності зумовлена новим поглядом на роль учителя в освітньому просторі, впровадженні реформ Нової української школи (НУШ). Внаслідок цього виникає потреба у новому підході до розуміння ролі вчителя та його особистості. Надзвичайно важливо на сучасному етапі розвитку освіти загалом забезпечити всесторонній розвиток особистості учня та сприяти цьому. Проблема ролі вчителя у сучасній школі та індивідуальній освітній траєкторії дитини є актуальною та, беззаперечно, важливою. Українська освіта нині характеризується високим рівнем інтеграційних процесів. Освітня реформа, що базується на засадах лідерства, передбачає успішність професійної діяльності педагога, котра безпосередньо залежить не тільки від його фахової підготовки, а й від лідерської активності й мотивації до самовдосконалення. Мета нашої наукової розвідки – з'ясування важливості присутності лідерського компонента підготовки сучасного вчителя як основи і рушійної сили його професійного та особистісного розвитку. Обґрунтовано, що ефективність професійної діяльності педагога вимагає сформованості у нього лідерських якостей, які забезпечуватимуть ефективну суб'єкт-суб'єктну педагогічну взаємодію. Практична значущість нашої роботи полягає у дослідженні та з'ясуванні ролі лідерського компонента у діяльності педагога.

Ключові слова: лідерство, педагог-лідер, основні теорії лідерства, лідерські якості, фасилітація.

The article analyzes the main psychological theories of leadership and considers the theoretical aspects of the manifestations of leadership qualities from the standpoint of the psychology of the teacher. The relevance of the stated theme of the phenomenon of leadership in teaching is due to a new look at the role of teachers in the educational space, the implementation of reforms of the New Ukrainian School (NUS). As a result, there is a need for a new approach to understanding the role of the teacher and his personality. It is extremely important at the present stage of development of education in general to ensure and promote the comprehensive development of the student's personality. The problem of the role of the teacher in the modern school and the individual educational trajectory of the child is relevant and, undoubtedly, important. Ukrainian education today is characterized by a high level of integration processes. Educational reform, based on the principles of leadership, presupposes the success of a teacher's professional activity, which directly depends not only on his professional training, but also on leadership activity and motivation for self-improvement. The purpose of our research was to clarify the importance of the presence of the leadership component of modern teacher training as the basis and driving force of his professional and personal development. It is substantiated that the effectiveness of the professional activity of a teacher requires the formation of his leadership qualities, which will provide effective subject-subject pedagogical interaction. The practical significance of our work is to study and clarify the role of the leadership component in the activities of the teacher.

Key words: leadership, teacher-leader, basic theories of leadership, leadership qualities, facilitation.

Актуальність дослідження. Сучасна школа потребує вчителя зі сформованим ціннісним ставленням до педагогічної діяльності, орієнтованого на базові цінності професій-

ної діяльності, здатного створити умови для самовизначення і творчого самовираження учнів. Сфера підготовки майбутнього педагога потребує вивчення питання формування

його лідерської компетентності, яка б відповідала підвищенню рівня професіоналізму, новим соціальним та освітнім тенденціям. Це зумовлює необхідність виявлення основних психологічних чинників, які сприяли би формуванню і розвитку лідерських якостей особистості в освітньому просторі ЗВО.

Тому метою нашого наукового пошуку є теоретичний аналіз наявних концепцій лідерства, враховуючи особливості педагогічної діяльності сучасного вчителя.

Відповідно до мети поставлені такі завдання: з'ясувати роль педагога як лідера у освітній траєкторії учня; виокремити основні погляди і підходи науковців до такої тематики; обґрунтувати основні лідерські якості сучасного педагога.

Виклад основного матеріалу. Дослідженням соціально-психологічного феномену лідерства цікавились учені ще з давніх-давен. Проблема лідерства є досить суперечливою та такою, що постійно розвивається. Погляди науковців у ретроспективі вивчення проблеми лідерства сформувалися у такі основні напрями, що пояснюють лідерські здібності людини та явища у групі, як: теорія рис (К. Берд, Д. Крюгер, С. Сміт та ін.); ситуаційні теорії (Л. Картер, П. Пігрос, Е. Хартлі, Дж. Шнайдер та ін.); гуманістичні теорії (К. Арджерис, Е. Холландер та Дж. Джуліан, Р. Грінліф та ін.); теорії обміну (Дж. Бюлбон, У. Боннер та ін.), трансакційна теорія (М. Вебер, Б. Басс); трансформаційна теорія (Дж. Бернс, Б. Бас та ін.), інтеграційна теорія індивіда й організації (К. Арджерис); теорія емоційного лідерства (Д. Гоулмен, Р. Бояціз, Е. Маккі); концепція лідерства-служіння (Р. Грінліф); інтеграційна психологічна теорія (Дж. Скуллер); концепція автентичного лідерства (Б. Джордж); теорія тотального лідерства (С. Фрідмен) тощо [1; 2; 8; 9]. Акцент у цих розробках автори ставлять на важливості турботи лідерів про своїх послідовників.

Вітчизняна наука також має широкий спектр дослідження вказаної тематики. Є. Аркін, В. Большаков, Т. Вежевич, П. Загоровський, А. Залужний, С. Лозинський та ін. розглядали питання лідерства в організованих і стихійних колективах. Продовженням вивчення питання займалися А. Бойко, В. Євдокимов, І. Зязюн, Л. Кондрашова, В. Лозова, В. Пасинок, І. Прокopenко, Г. Троцько, Ю. Турчанинова та ін. Р. Кричевський зазначав, що перебування на позиції лідера може бути зумовлене реалізацією особистістю якостей, які є ціннісними для групи [12]. С. Рубінштейн підкреслював, що будь-яка людина від народження має всі потрібні здібності, необхідні для лідерства,

однак такий потенціал може залишитись нереалізованим через те, що цим здібностям не приділяли достатньої уваги. Чи будуть вони розвиватися, чи залишаться на стадії задатків, залежить від умов, у яких людина формується як особистість, і (або) професійної підготовки, яку вона здобуде. За А. Петровським та М. Ярошевським, лідер – це найбільш референтна для групи особа щодо спільної діяльності, якийсь загальний для групи середній член міжособистісних стосунків, що впливає на її ефективність [17]. На увагу заслуговують дослідження змістової характеристики поняття «лідерські якості» (Е. Богардус, К. Демчук, Л. Дерев'яна, Ю. Гільбух, Л. Карамушка, О. Киричук, М. Малигіна, М. Машовець, Н. Мараховська, В. Огнев'юк, Н. Семченко, І. Ріпко, Л. Термен, О. Хмизова та ін.); «лідерство» (Б. Паригін, Л. Уманський, І. Столяр, А. Кравченко, В. Городяненко, Р. Кричевський, С. Калашнікова, В. Міляєва та ін.). Проблему лідерства та розвитку лідерських якостей особистості висвітлено у працях зарубіжних психологів (К. Бланшард, Е. Богардус, М. Вебер, І. Вешлер, В. Врум, Р. Ділтс, П. Друкер, Ф. Йеттон, Д. Крюгер, Ф. Массарик, М. Маскон, С. Сміт, А. Сосланд, Р. Танненбаум, Ф. Фідлер, П. Херсі. С. Кові та ін.) [1; 4].

Після тривалих дискусій з проблем лідерства, які були у минулому столітті у науковому доробку психологів та соціологів, які намагалися виокремити особистісні якості та риси лідера, ХХІ століття відзначилося розумінням феномену лідерства у взаєминах «лідер – послідовники». Якщо колись лідерство розглядалося як потреба особистості володіти такими якостями лідера, як відповідальність, ініціативність, креативність, комунікабельність тощо (Р. Стогділ, Дж. Каузес, Б. Познер, Б. Джордж та ін.), то нині показниками ефективного лідерства стає міра наділення владою членів колективу та залучення їх до процесу прийняття рішення, взаємодія із командою та послідовниками, емоційний інтелект, вміння бути автентичним тощо [4; 7].

Досить цікавими є «інтегровані» психологічні теорії, які відрізняються введенням нового елемента – розвитку лідерської присутності та поведінкової гнучкості лідера. Тут посилюється роль послідовників – від пасивної до лідерської позиції; зміна функцій лідера – від контролюючої до виховної. На думку Дж. Скуллера, ефективність лідерства у будь-якій ситуації визначається його здатністю активізувати послідовників, долучати їх до прийняття рішень. Філософія лідерства служіння знайшла своє місце і у сучасній трирівневій моделі лідерства Дж. Скуллера.

Зазначена теорія об'єднує класичні теорії (усуваючи їх недоліки), звертає увагу на психологію лідера та впроваджує ідею про те, що лідер повинен піклуватися про задоволення потреб своїх послідовників, так само як і стосовно своїх власних. Автор вважає, що лідер працює разом з іншими і для них, а не навпаки. Лідеру важливо пам'ятати, що всі члени команди є важливими і їхні думки заслуговують на увагу. Саме таке ставлення дозволяє демонструвати акт служіння іншим. У зв'язку з цим автор наголошує на таких аспектах лідерства, як взаємозалежність, визнання, піклування та баланс. Ключовим елементом трирівневої моделі Дж. Скуллера є феномен лідерської присутності (*leadership presence*), того, як лідер проявляє свою автентичність, демонструє повагу й увагу до інших, говорить чесно та відкрито, демонструючи власний унікальний характер. Лідер повинен володіти професійними прийомami та методами, щоб впливати на інших, проте саме його унікальна, щира «присутність» і надихає інших, викликає повагу і довіру та спонукає вибирати своїм лідером. Автентична «присутність» кожного – унікальна і визначається такими сімома характеристиками, як: особистісна сила (уміння управляти думками й емоціями); висока, проте адекватна самооцінка; прагнення до зростання; відповідальність і бажання служіння суспільству, повага до свободи вибору особистості; інтуїція; уміння перебувати «тут і тепер»; внутрішній спокій і почуття наповненості. Дж. Скуллер вважає, що «лідерську присутність» можна розвивати, практикуючи індивідуальне лідерство [6; 7; 8]. У своїй концепції автор підкреслює важливість індивідуального розвитку всіх членів колективу, де кожен може виявити себе лідером у команді, а також наголошує на індивідуальності та унікальності особистості лідера. Нам імponує ця думка, враховуючи психологію праці педагога, вимоги до його особистості, оточення.

Концепція автентичного лідерства Б. Джорджа базується на принципах гуманістичної психології. Автор вважає, що практично всі теорії лідерства роблять акцент лише на стилі лідерства, що описує риси і якості лідера, що призводить до втрати особистості й індивідуальності. Б. Джордж вважає, що світ потребує автентичних лідерів, щирих і відданих побудові довготривалих організацій. Такі лідери мають чітко усвідомлювати власну мету та жити відповідно до своїх ключових цінностей. На думку автора, автентичними лідерами не народжуються. Маючи певний набір якостей і бажання до саморозвитку, вони працю-

ють над удосконаленням своїх якостей та усвідомленням власних цінностей. Незважаючи на те, що автентичний лідер піклується про інших і будує довготривалі стосунки, у питаннях моралі та цінностей він є непорушним. Автор не погоджується з ідеями про стиль лідерства та наголошує на важливості особистості й унікальності кожного, хто прагне лідерства. «Щоб бути автентичним, кожен із нас має розвинути власний стиль лідерства. Науковець називає притаманні якості справжнього лідера: емоційне лідерство, демонстрація самодисципліни, практика ключових цінностей, розуміння власної мети, утвердження стосунків. Отже, лідери мають розвивати відданість і захоплення власною метою (мотивація), демонструвати власною поведінкою свої цінності, співчувати та проявляти емпатію, працювати над уміннями налагоджувати й підтримувати стосунки з іншими, протистояти перешкодам у стресових ситуаціях і бути завжди готовими до змін. Автентичне лідерство пояснюється як патерни поведінки, через які лідер демонструє компоненти автентичного лідерства. Лідеру не досить практикувати самоусвідомленість та інші необхідні риси без щирості у своїх діях і переконаннях [3; 5; 7].

Інший американський дослідник, С. Фрідмен, розробив концепцію «тотального» («досконалого») лідерства, ключовим елементом якої є прагнення лідера до цілісності й інтеграції всіх сфер діяльності. Така концепція ґрунтується на трьох головних принципах-рекомендаціях для лідерів: 1) бути справжнім (автентична поведінка з проясненням важливих моментів); 2) бути цілісним (поводитися чесно, поважаючи кожну людину); 3) бути інноваційним (використовувати та розвивати креативність у щоденній діяльності) [3]. І саме ці якості можна і варто розвивати.

Як бачимо, більшість авторів виділяють специфічні лідерські якості, які мають бути притаманні лідеру у колі його оточення. Нині відсутня єдина система лідерських якостей, оскільки кожен дослідник розглядає особистість лідера в рамках своєї теорії та уявлень про лідерство. Аналіз стану досліджуваного питання свідчить про його актуальність в умовах сучасного освітнього простору, існує потреба визначення психологічних чинників розвитку саме лідерських якостей у процесі професійної підготовки майбутніх педагогів, що є перспективним напрямом нашого дослідження. Схильність до лідерства є характерною якістю сучасного вчителя, котрий веде за собою, спонукає та мотивує. Здатність педагога бути лідером значною мірою залежить від того, наскільки розвинені його організатор-

ські нахили. На думку Є. Жарікова і Є. Крушельницького, здатність людини бути лідером багато в чому залежить від розвиненості організаторських і комунікативних якостей [11].

На наше переконання, формування лідерських якостей має стати стрижневим напрямом у підготовці майбутнього педагога, адже студентський вік є сенситивним для формування лідерських якостей через свої психічні особливості. Адже саме в юнацькому віці починається процес життєвого і професійного самовизначення особистості, з'являється потреба у суспільно корисній діяльності, формуються переконання, почуття відповідальності й обов'язку, досягають певного рівня розвитку такі вольові якості, як самостійність, ініціативність, наполегливість тощо.

Для реалізації мети статті використано теоретичні методи контент-аналізу психолого-педагогічної літератури, класифікація, систематизація, узагальнення та структурування даних теоретичної концепції для подальшого прикладного використання. Наукові концепції вітчизняних та зарубіжних учених про поняття лідерства та лідерських якостей становлять методологічну основу нашого дослідження. Аналіз наукової літератури засвідчив, що проблема розвитку лідерських якостей у майбутніх педагогів дослідниками визначається як актуальна і така, що викликає досить високий науковий інтерес. Систематизація поглядів науковців дозволяє зробити припущення, що вчитель-лідер – це особистість з притаманними їй лідерськими якостями, стійкими комплексними внутрішніми утвореннями, що проявляються через систему потреб, мотивів, знань, умінь, навичок, переконань, цінностей, соціально-психологічних та індивідуально-особистісних властивостей учителя. Адже педагог – це організатор, поведінка та діяльність якого забезпечують йому провідні позиції у системі міжособистісних стосунків, це професіонал, здатний ефективно управляти групою, здійснювати вплив на всіх учасників педагогічної взаємодії та займати активну позицію у процесі професійного становлення та соціальних перетворень. Згідно з принципами гуманізації освітньо-виховного простору сучасний учитель повинен бути духовним наставником молоді, надихати на духовний саморозвиток особистості. У результаті здійсненого аналізу лідерських якостей особистості, з огляду на особливості педагогічної діяльності, лідерські якості педагога визначено як комплексні внутрішні утворення, які проявляються крізь систему потреб, мотивів, знань, умінь, навичок, переконань, цінностей, соціально-

психологічних та індивідуально-особистісних властивостей учителя й визначають його діяльність та поведінку, забезпечують йому провідні позиції у системі міжособистісних стосунків, що дозволяє вчителю ефективно управляти групою, здійснювати провідний вплив на всіх учасників педагогічної взаємодії та займати активну позицію в процесі професійного становлення; що забезпечують здатність виділитися в конкретній справі та приймати відповідальні рішення у значущих ситуаціях; використовувати інноваційні підходи для розв'язання проблеми; успішно впливати на послідовників у напрямі досягнення спільних цілей; створювати позитивну соціально-психологічну атмосферу в колективі.

Результати наукового пошуку дозволили запропонувати авторську думку щодо систематизації порядку формування професійно важливих якостей майбутнього педагога у сучасному освітньому просторі. На основі аналізу наукової літератури ми дійшли висновку, що лідерські якості є різновидом соціально-психологічних властивостей особистості, оскільки вони справді відображають ставлення до людей і суспільства взагалі, й виявляються у суспільній поведінці та вчинках, його ціннісному ставленні та світогляді.

Проаналізувавши різні підходи до визначення поняття «лідер», ми будемо його розуміти як члена групи, що виконує основну роль в організації спільної діяльності та регулюванні взаємин, за яким група визнає право приймати рішення у значущих ситуаціях, якому добровільно підкоряються всі члени групи, котрий наділений певним набором рис (якостями). Отже, суб'єктом лідерства є лідер як особистість, яка має цінний для групи потенціал, ініціює взаємодію членів групи, впливає на згуртування колективу. Лідером є член групи, за яким вона визнає перевагу у статусі і дає право приймати рішення у значущих для неї ситуаціях; людина, здатна виконувати центральну роль в організації спільної діяльності і регулювання взаємин у групі; людина, яка завдяки своїм особистісним якостям має переважний вплив на членів групи. Також лідер – це член групи, який виявляється під час взаємодії її членів чи організовує їх навколо себе, коли його норми та ціннісні орієнтації узгоджені з груповими і сприяють організації й управлінню цією групою в ході досягнення групових цілей [8].

З огляду на специфіку нашого дослідження доцільно звернутись до структури професійної діяльності вчителя, щоб з'ясувати, якими якостями все ж має володіти педагог-лідер. Питанням лідерської ролі вчителя займались

А. Болдвін, Ю. Гільбух, І. Іванов, Дж. Кетен, О. Киричук, К. Кларк, Я. Коломинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, Л. Термен. Вивчаючи різні аспекти педагогічного лідерства, вказані дослідники підкреслювали важливість формування загальної і педагогічної культури особистості, розвитку лідерських умінь і навичок у процесі професійної діяльності. Деякі аспекти її представлені в наукових джерелах вітчизняних учених (О. Дубасенюк, С. Калашнікова, Л. Карамушка, Т. Люріна, Н. Сердюк, О. Якубовський та ін.). Науковці підкреслювали важливість формування загальної і педагогічної культури особистості, розвитку лідерських умінь і навичок у процесі професійної діяльності, вивчаючи різні аспекти педагогічного лідерства [10; 11]. І. Вешлер, Р. Танненбаум і Ф. Массарик окреслювали проблему лідерства вчителя як міжособистісну взаємодію, що виявляється у конкретній ситуації за допомогою комунікативного процесу і спрямована на досягнення мети [7; 12]. З позиції психології праці педагога прояв лідерства розглядається як соціальна категорія, пов'язана із комунікацією особистості. Доречними для розгляду нашої тематики виявляються критерії оцінки лідерства В. Татенка: прагнення вести за собою, мотивація першості, впливовість, зануреність і закоханість у свою справу, компетентність і креативність, психологічна надійність, адекватна самооцінка, саморегуляція, самовдосконалення [17].

В умовах модернізації та реформування освіти педагог-лідер стає важливим стратегічним ресурсом усіх перетворень, здатним сприймати і генерувати інновації, готовим проявляти творчість та активність. Актуальність дослідження проблеми лідерських якостей майбутніх педагогів у процесі фахової підготовки пояснюється тим, що вчитель повинен бути, перш за все, лідером для себе, фасилітатором, організатором, керівником учнівського і батьківського колективів. Педагогічна діяльність зобов'язує його виявляти та розвивати власні лідерські якості і готувати лідерів шкільного колективу. Зауважимо, що за специфікою фаху педагог є соціальним лідером, який поєднує у професійній діяльності виконання функцій як лідера, так і управлінця, менеджера. На нашу думку, важливою інтегрованою характеристикою особистості сучасного педагога є наявність сформованої лідерської позиції, тобто комплексного, відносно стійкого, динамічного особистісного утворення, що характеризується певною системою ставлень людини до людей та до самої себе у складності соціаль-

них відносин. Зовнішньо вона виявляється у лідерській поведінці і діяльності. Внутрішньо лідерська позиція зумовлюється системою установок, цілей і цінностей та відображає характер потреб, мотивів і переконань особистості. Однак у процесі традиційної професійної підготовки майбутніх учителів аспект педагогічного лідерства не виділяється і, відповідно, не сприймається студентами як необхідний складник професійної діяльності. Як наслідок, майбутні педагоги не мають повного уявлення про значення, роль і структуру лідерства у колективах, про специфіку лідерства і управління. Зауважимо, що навіть часткові теоретичні знання про ці особливості не актуалізуються у практичній діяльності і, відповідно, не закріплюються у лідерських умінях і навичках. І це за тих обставин, що сучасне суспільство окреслює чіткі орієнтири професійної компетентності вчителя, яка потребує, зокрема, розвитку лідерської позиції, а студентський вік надає для цього необхідні психологічні і соціальні можливості.

Українська дослідниця Н. Семченко виокремлює чотири основні групи лідерських якостей, які необхідні педагогу: організаторсько-ділові (цілеспрямованість, організованість, переконливість, активність, діловитість, енергійність, заповзятливість, об'єктивність, тактовність, доброзичливість, щирість, толерантність), емоційно-комунікативні (товариськість, контактність, емпатійність, перцептивність, ініціативність, експресивність, репрезентативність, мовленнєва компетентність), інтелектуально-креативні (швидкість, гнучкість, аналітичність, критичність, продуктивність, точність, послідовність, ерудованість, компетентність, самостійність) та морально-вольові (гуманність, людинолюбство, соціальна відповідальність, почуття обов'язку, порядність, чесність, правдивість, оптимізм, альтруїзм, принциповість, сумлінність, ретельність, самокритичність, дисциплінованість, гідність, впевненість у собі та своїх силах, витримка, терплячість, самовладання, працелюбство, мужність, рішучість, сміливість, стійкість, наполегливість, сила волі, вимогливість, стійкість до стресу, адекватна самооцінка) [16].

Професія вчителя є однією з найбільш складних і відповідальних, котра вимагає від особистості високого рівня розвитку лідерських якостей та організаційних здібностей. Тому ми переконані, що формування лідерських якостей має бути стрижневим напрямом професійної підготовки майбутнього вчителя, особливо в умовах Нової української школи, де педагог виступає не транслятором інфор-

мації та знань, а фасилітатором і ментором у освітньому просторі. Фасилітацію як складник розвитку лідерського потенціалу майбутнього педагога вважаємо надзвичайно важливою якістю, яку треба розвивати педагогу.

Відомий гуманістичний психолог К. Роджерс розробив концепцію педагогічної фасилітації, що означає специфічний вид педагогічної діяльності вчителя, яка має на меті допомагати дитині в усвідомленні себе як самоцінності, підтримувати її прагнення до саморозвитку, самореалізації, самовдосконалення, сприяти її особистісному зростанню, розкриттю здібностей, пізнавальних можливостей, актуалізувати ціннісне ставлення до людей, природи, національної культури на основі організації допоміжного, гуманістичного, діалогічного, суб'єкт-суб'єктного спілкування, атмосфери безумовного прийняття, розуміння та довіри. Автор виокремлює три установки педагога-фасилітатора, такі як: конгруентність, безумовне прийняття учня, безумовне позитивне відношення, емпатія, емпатичне розуміння [15]. Серед основних особистісних лідерських якостей педагога-фасилітатора відзначимо: орієнтацію на особистість учня; забезпечення навчання; створення для учнів можливостей поділитися власним досвідом; захист їхніх інтересів; створення безпечного середовища навчання; усунення перешкод у навчанні; позиціонування себе як члена команди.

Вітчизняна дослідниця Н. Мараховська звертає особливу увагу на мотиваційний компонент формування лідерських якостей педагога. На думку авторки, саме він скеровує вчителя на побудову ідеальної моделі «власної педагогічної діяльності, яка буде орієнтиром його саморозвитку і самовдосконалення як лідера». Саме цей компонент, на переконання дослідниці, має стати центральним у формуванні лідерських якостей вчителя, адже він передбачає мотиви і мету, які є рушійними силами будь-якої діяльності [13]. Важливою специфічною характеристикою освітнього процесу є взаємодоповнюваність учня і вчителя: розвиток учня передбачає постійний саморозвиток педагога, який є умовою розвитку учня. За словами І. Зимньої, суб'єкти освітнього процесу «приречені» на саморозвиток, внутрішня сила якого слугує джерелом і імпульсом розвитку кожного з них. Суб'єктна характеристика педагога, як суспільного суб'єкта, завжди поєднує у собі дві позиції: аксіологічну (цінності) і когнітивну (знання) – загальнокультурні і предметно-професійні. Будучи індивідуальним суб'єктом педагогічної діяльності, вчитель завжди являє собою особистість у всій різ-

номанітності індивідуально-психологічних, поведінкових і комунікативних якостей. Особистість як суб'єкт включає у себе спрямованість, мотиви, ставлення до навколишнього, до діяльності, до себе, саморегуляцію, яка проявляється в таких якостях, як зібраність, організованість, терплячість, самодисципліна, креативність, інтелектуальні риси індивідуальності, емоційність [8].

На переконання іншого українського науковця, Ю. Завалевського, учитель-лідер повинен уміти створювати навколо себе «поле тяжіння», котре передбачало би володіння ним такими якостями, як емпатія і рефлексивність, самовладання і комунікабельність, soft skills (упевненість у своїх силах, здатність працювати у складних умовах, здатність до розв'язання конфліктів, ініціативність, креативність та дипломатичність). Також дослідник зазначає, що формування лідера з відповідною емпатійною здатністю, емоційно-психологічним чуттям, толерантністю можливе лише за умов цілеспрямованої підготовки вчителя як конкурентоспроможного фахівця. Окрім того, формування лідерських якостей як специфічних професійних якостей вчителя «ґрунтується на органічному розвитку особистісних рис» [12].

Результати дослідження особливостей розвитку лідерських якостей у процесі особистісно професійного становлення майбутнього педагога показали, що лідерські якості являють собою динамічне професійно-особистісне утворення, яке формується в процесі фахової підготовки у педагогічному закладі вищої освіти. Пріоритетними елементами ресурсного забезпечення розвитку лідерських якостей є психологічні особливості мотиваційно-ціннісної сфери та психологічні особливості професійної «Я-концепції» майбутніх учителів. Більшість майбутніх учителів ресурсність розвитку лідерських якостей схильні шукати у власних особистісних параметрах: мотивації, бажанні реалізуватись у фаховій діяльності та досягати високого рівня професіоналізму в ній, гнучкості мислення та поведінки, толерантності до невизначеності, креативності, здатності ефективно використовувати фахові знання, прагненні до постійного самовдосконалення, високому рівні активності у педагогічному середовищі, баченні перспективи власного професійного розвитку та проектуванні свого професійного майбутнього. Суттєвою ознакою лідерського потенціалу майбутнього вчителя є здатність стимулювати інших до діяльності та подолання перешкод на шляху досягнення поставленої мети [14].

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, робимо висновок про те, що феномен лідерства завжди був цікавий науковцям. Дослідження феномену лідерства пройшло шлях від оцінювання особистісних якостей лідера, вміння взаємодіяти та впливати на послідовників до розуміння лідерства як соціального явища, спрямованого на досягнення спільних цілей тощо. Вимоги освітнього простору нині ставлять перед сучасним педагогом мету бути вчителем нової формації, лідером-гуманістом, котрий повинен уміти любити і поважати дітей, бачити в кожній дитині особистість, вірити в неї, дбайливо ставитися до духовного світу і природи особистості, берегти і розвивати почуття власної гідності людини і самого себе, уміти цілісно мислити, трансформувати негативні проблеми, настрої в позитивні. Таким чином, аналіз стану досліджуваної проблеми свідчить про відсутність єдино правильного та узгодженого бачення та розуміння суті лідерських якостей та їх згрупування. Аналіз робіт науковців дозволяє зробити при-

пущення, що вчитель-лідер – це особистість з притаманними їй лідерськими якостями, стійкими комплексними внутрішніми утвореннями, що проявляються через систему потреб, мотивів, знань, умінь, навичок, переконань, цінностей, соціально-психологічних та індивідуально-особистісних властивостей учителя. Педагог – це організатор, поведінка та діяльність якого забезпечують йому провідні позиції у системі міжособистісних стосунків, це професіонал, здатний ефективно управляти групою, здійснювати вплив на всіх учасників педагогічної взаємодії та займати активну позицію у процесі професійного становлення та соціальних перетворень. Згідно з принципами гуманізації освітньо-виховного простору, сучасний учитель повинен бути духовним наставником молоді, надихати на духовний саморозвиток особистості. Перспективи подальшого наукового пошуку вбачаємо у побудові моделі психолого-педагогічного супроводу з формування лідерських якостей у майбутніх педагогів у процесі професійної підготовки у ЗВО.

Література:

1. Boyatzis R., & McKee A. *Resonant Leadership: Renewing Yourself and Connecting with Others Through Mindfulness, Hope, and Compassion*. Boston, Massachusetts : Harvard Business Review Press. 2005.
2. Frick D. *Implementing Servant Leadership: Stories from the Field* La Crosse, WI : D.B. Reinhart Institute for Ethics in Leadership. 2013.
3. Friedman S.D. *Leading the life you want: skills for integrating work and life*. Boston, Massachusetts : Harvard Business Review Press. 2014.
4. Mango E. Rethinking Leadership Theories. *Open Journal of Leadership*, 2018. No. 7, pp. 57–88.
5. Rosenbach W.E. *Contemporary Issues in Leadership*. New York, NY : Routledge. 2018.
6. Scouller J. *The Three Levels of Leadership: How to Develop Your Leadership Presence, Knowhow and Skill*. Oxford : Management Books 2000 Ltd. 2016.
7. Вижива М. Сучасні теорії лідерства: гуманістичний ракурс. Збірник наукових праць «*Проблеми сучасної психології*», 2020. № 47. С. 9–26.
8. Гуменюк О.Г. Теоретико-методологічний аналіз особистісних теорій лідерства. *Scientific Journal "ScienceRise"*. 2016. № 10/1 (27). С. 30–36.
9. Деніел Гоулман, Енні Маккі, Річард Бояціс. Емоційний інтелект лідера / пер. з англ. В. Глінка. Київ : Наш формат, 2019. 288 с.
10. Калашнікова С.А. Освітня парадигма професіоналізації управління на засадах лідерства : монографія. Київ : Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2010. 380 с.
11. Карамушка Л.М. Лідерство в організації: аналіз основних підходів та важливість їх застосування в організаціях системи вищої освіти / Л.М. Карамушка, Т.Г. Фелькель. *Проблеми сучасної психології*. 2013. № 2. С. 52–60.
12. Лідерські якості в професійній діяльності / Романовський О.Г., Резнік С.М., Гура Т.В., Панфілов Ю.І., Головешко Б.Р., Бондаренко В.В. ; за заг. ред. О.Г. Романовського. Харків : НТУ «ХП», 2017. 143 с.
13. Мараховська Н.В. Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у процесі навчання дисциплін гуманітарного циклу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти». Харків, 2009. 22 с.
14. Міляева В.Р. Підходи до визначення поняття професійної компетентності на засадах лідерства в сучасній психологічній теорії. *International Scientific Journal of Universities and Leadership*, № 1, 2017. С. 1–10.
15. Роджерс К., Фрейберг Дж. Свобода учитися. / Пер. с англ. под ред. А.Б. Орлова. 2-е изд. Москва : Смысл, 2019. 527 с.
16. Семченко Н.О. Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у позааудиторній діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти». Харків, 2005. 23 с.
17. Татенко В.О. Лідер XXI / Lider XXI. Соціально-психологічні студії. Київ : Видавничий дім «Корпорація», 2004. 182 с.

References:

1. Boyatzis, R., & McKee, A. (2005). *Resonant Leadership: Renewing Yourself and Connecting with Others Through Mindfulness, Hope, and Compassion*. Boston, Massachusetts: Harvard Business Review Press.
2. Frick, D. (2013). *Implementing Servant Leadership: Stories from the Field* La Crosse, WI: D.B. Reinhardt Institute for Ethics in Leadership.
3. Friedman, S.D. (2014). *Leading the life you want: skills for integrating work and life*. Boston, Massachusetts: Harvard Business Review Press.
4. Mango, E. (2018). Rethinking Leadership Theories. *Open Journal of Leadership*, 7, 57–88.
5. Rosenbach, V.E. (2018). *Contemporary Issues in Leadership*. New York, NY: Routledge.
6. Scouller, J. (2016). *The Three Levels of Leadership: How to Develop Your Leadership Presence, Know-how and Skill*. Oxford: Management Books 2000 Ltd.
7. Vyzhva, M. (2020). Suchasni teorii liderstva: humanistychnyi rakurs [Modern theories of leadership: a humanistic perspective]. *Zbirnyk naukovykh prats. Problemy suchasnoi psykholohii – Collection of scientific works. The problem of modern psychology*, 47, 9–26 [in Ukrainian].
8. Humenyuk, O.H. (2016). Teoretyko-metodolohichniy analiz osobystisnykh teorii liderstva [Theoretical and methodological analysis of personal theories of leadership]. *Scientific Journal "ScienceRise"*, 10/1 (27), 30–36 [in Ukrainian].
9. Deniel Goulman, Enni Makki, Richard Boiatsis (2019). *Emotsiyni intelekt lidera / per. z anhli. V. Hlinka* [Emotional intelligence of the leader]. Kyiv: Nash format [in Ukrainian].
10. Kalashnikova, S.A. (2010). *Osvitnia paradyhma profesionalizatsii upravlinnia na zasadakh liderstva: monohrafiia* [Educational paradigm of professionalization of management on the basis of leadership: a monograph]. Kyiv: Kyivsk. un-t imeni Borysa Hrinchenka [in Ukrainian].
11. Karamushka, L.M. (2013). *Liderstvo v orhanizatsii: analiz osnovnykh pidkhodiv ta vazhlyvist yikh zastosuvannya v orhanizatsiiax systemy vyshchoi osvity* [Leadership in the organization: analysis of the main approaches and the importance of their application in organizations of the higher education system]. *Problemy suchasnoi psykholohii – The problem of modern psychology*, 2, 52–60 [in Ukrainian].
12. *Liderski yakosti v profesiinii diialnosti* (2017) / Romanovskyi O.H., Reznik S.M., Hura T.V., Panfilov Yu.I., Holoveshko B.R., Bondarenko V.V., za zah. red. O.H. Romanovskoho. Kharkiv: NTU "KhPI" [in Ukrainian].
13. Marakhovska, N.V. (2009). *Pedahohichni umovy formuvannya liderskykh yakosteï maibutnykh uchyteliv u protsesi navchannya dystsyplin humanitarnoho tsykladu: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk: 13.00.04 "Teoriia ta metodyka profesiinnoi osvity"*. Kharkiv [in Ukrainian].
14. Miliaieva, V.R. (2017). *Pidkhody do vyznachennia poniattia profesiinnoi kompetentnosti na zasadakh liderstva v suchasniï psykholohichniï teorii*. *International Scientific Journal of Universities and Leadership*, 1, 1–10 [in Ukrainian].
15. Rodzhers, K. Freiberh, Dzh. (2019). *Svoboda uchytisia [Freedom to learn]*. A. Orlova (trans.). Moscow: Smysl [in Russian].
16. Semchenko, N.O. (2005). *Pedahohichni umovy formuvannya liderskykh yakosteï maibutnykh uchyteliv u pozaaudytornii diialnosti: avtoref dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk: spets. 13.00.04 "Teoriia ta metodyka profesiinnoi osvity"*. Kharkiv [in Ukrainian].
17. Tatenko, V.O. (2004). *Lider XXI. Sotsialno-psykholohichni studii* [Leader of the XXI. Socio-psychological studies]. Kyiv: Vydavnychiy dim "Korporatsiia" [in Ukrainian].